

ایران، جامعه زنده

علیرضا شجاعی زند: درباره جامعه ایران همواره از پیچیدگی و پیش‌بینی‌ناپذیری سخن گفته‌اند و غالباً نیز معنایی منفی را از آن مراد کرده و تعابیری نظیر «جامعه توده‌ای»، «موجی» و «هیجانی» را درباره آن به کار برده‌اند. بنده اما ضمن تأیید پیچیدگی و ناشناخته بودن جامعه ایران، آن را به حساب «زنده بودن» آن می‌گذارم.

ذات‌گرایی جدید به مثابه واقع‌بینی

ابراهیم دادجو: جریان ذات‌گرایی جدید، که در حال حاضر عمدتاً مغفول است، مابعدالطبیعه جدیدی است. تأثیرگذارترین فیلسوف این جریان برایان ایس است. براساس ذات‌گرایی جدید، اگر علوم انسانی را بر بنیان ذات‌گرایی قدیم مورد بحث قرار دهیم، هرچند بتوانیم امور و علوم انسانی را براساس ذات و خواص ذاتی آدمی (که ایستا دیده شده‌اند) مورد بحث قرار دهیم، از امور و علوم انسانی توضیحاتی ایستا و ناپویا به دست خواهیم داد؛ اگر علوم انسانی را بر بنیان ضد ذات‌گرایی (که عموم فلسفه‌ها و فلسفه علم‌های مابعدنیوتنی تا حال حاضر را تشکیل می‌دهد) مورد بحث قرار دهیم از پارادایم‌گرایی‌های غیرقابل قیاس، از قراردادی‌گرایی و از نسبی‌گرایی سر در خواهیم آورد؛ اما اگر علوم انسانی را بر بنیان ذات‌گرایی جدید مورد بحث قرار دهیم، می‌توان امور و علوم انسانی را براساس ذات و خواص ذاتی پویا و طبق واقع (de facto) نوع آدمی و ذات و خواص ذاتی طبق اعتبار و دیکته (de dicto) انسان‌ها مورد بحث قرار داد و دست‌کم اعتبارات عام در علوم اجتماعی و رفتاری را

قهرمان مضاعف

محسن ردادی: در شرایط حساس و پراسرترس جنگی، احتمال وقوع خطا افزایش می‌یابد. اما قهرمان کسی است که خطا را شجاعانه می‌پذیرد، صادقانه مسئولیت برعهده می‌گیرد و برای پذیرش عقوبت متناسب آماده است. این را بگذارید در کنار این موضوع که بخش هوافضای سپاه به دلیل رشادت در برابر دشمن در معرض دریافت افتخار است.

شرح‌گفت و گوی حقوق‌دانان حقوق بین‌الملل در ایران

چالش‌های دعوای حقوقی علیه تروریسم دولتی

صادق بشیره
پژوهشگر حقوق بین‌الملل

پیرامون مسائل حقوقی شهادت سردار حاج‌قاسم سلیمانی به ترتیب سه پرسش متداول و پاسخ به آنها دارای اهمیت است: **اول** آیا اقدام آمریکا از منظر حقوق بین‌الملل مشروع بوده و توجیهات ایالات متحده معتبر است؟

دوم اگر اقدام آمریکا نقض موازین و مقررات حقوق بین‌الملل است، آیا اصلاً امکان پیگیری حقوقی این ترور برای ایران وجود دارد و به کدام مرجع باید شکایت برد؟

سوم ایحاق واکنش نظامی یا به عبارتی انتقام برای ایران براساس حقوق بین‌الملل محفوظ است یا آنکه ایران حق ندارد به اقدامات تلافی‌جویانه روی آورد؟

در اولویت است که ابتدا بدانیم در حقوق بین‌الملل مرجعی برای پیگیری حقوقی این قضیه وجود دارد یا خیر و بعد از آن، به این بپردازیم که مقابل چنین مرجعی به چه دلایل و مستندات باید متوسل شد. بنابراین اولاً تمرکز بر پرسش دوم است و مختصراً به

مسائل مطروحه در پرسش‌های اول و سوم نیز اشاره خواهد شد. ممکن است بلافاصله درباره ضمانت اجرای آرای چنین مراجعی پرسیده شود، اما در این مطلب به بحث ضمانت اجرای آرای محاکم بین‌المللی پرداخته نخواهد شد چرا که نگارنده این سطور معتقد است اگر فرضی را به نفع ایران صادر شود، حتی در صورت اجرائی نشدن دستورات و تکالیف آن، خود می‌تواند بیانگر حقانیت ما باشد و اثبات این امر به خودی خود موضوعیت و اهمیت دارد. صرفاً و لزوماً طرح یک عواد محکمه‌ای بین‌المللی با هدف الزام «خوانده» به اجرای احکام آن صورت نمی‌گیرد، بلکه یکی از اهداف مهم در این مراجعه، استفاده از ظرفیت‌های موجود در حقوق بین‌الملل برای اثبات حق خود است.

نکنه دیگر آن است که حتی به فرض عدم وجود چنین مرجعی برای پیگیری حقوقی موضوع، باز هم نباید تلاش حقوقی برای بررسی آن براساس حقوق بین‌الملل متوقف شود، چرا که طبیعی است چنانکه پیش از این نیز مشاهده شد، ایالات متحده آمریکا برای مشروعیت‌بخشی به جنایت خود، به توجیهات واهی حقوقی و برای اقعان افکار عمومی به رسانه متمسک شود.

بنابراین مقابله و مواجهه حقوقی برای بیان عدم مشروعیت اقدام آمریکا، ضروری است و اگر نه تجربه بیانگر آن است که طرف آمریکایی برای محاکم بین‌المللی آرا و احکام متحده نیز احترامی قائل نیست. چنانکه در دعوایی که ایران، اخیراً پس از خروج آمریکا از برجام و اعاده تحریم‌ها، علیه این کشور در دیوان بین‌المللی دادگستری طرح کرد، یا گذشت بیش از یک سال از صدور دستور موقت دیوان علیه آمریکا و با وجود پیگیری‌های مکرر دیوان و ایران برای اجرای این دستور، هنوز آمریکا هیچ‌یک از تکالیف خود را مطابق با مفاد آن به انجام نرسانده و به‌عبارت دیگر از اجرای این قرار موقت، امتناع و سرپیچی کرده است.^(۱) از طرف دیگر روند دادرسی این محاکم نیز طولانی و فرسایشی است. بنابراین حتی به فرض امکان ارجاع چنین موضوعی به یک دادگاه بین‌المللی به نظر می‌رسد این اقدام ناکافی باشد و حتماً باید برای استیفای حقوق ایران، جلوگیری از بروز مجدد چنین اقدام‌هایی علیه کشورمان و در جهت عقوبت متجاوز، به سایر گزینه‌ها نیز توجه کرد و در صورت لزوم اقدام‌های مقتضی را به‌انجام رسانید.

پیگیری حقوقی مانعی برای اخذ و اجرای سایر اقدام‌های غیرحقوقی نبوده و فرض انجام تومان چنین اقدام‌هایی در کنار یکدیگر محال نیست. با عنایت به مطالب پیش‌گفته و با توجه به وعده معاونت حقوقی ریاست جمهوری و مطالبه و راهکار برخی از اساتید حقوق بین‌الملل برای پیگیری حقوقی ماجرا و طرح دعوای علیه آمریکا در محاکم بین‌المللی چند سطر را در این خصوص از نظر خواهیم گذراند.

دکتر محمدرضا ضیایی‌بیگدلی، عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبایی و از اساتید مطرح حقوق بین‌الملل، از نخستین اساتیدی بود که طی اظهار نظر خود باب گفت‌وگو در خصوص «طرح دعوای علیه آمریکا» در محاکم بین‌المللی، از گفت‌وگو و نظر وی این اقدام آمریکا، «جنایت تجاوز» به حساب می‌آید و رئیس‌جمهور آمریکا که مستقیماً دستور این عملیات را داده و سایر دست‌اندرکاران آن، جنایتکاران بین‌المللی قلمداد می‌شوند و قابل تعقیب کیفری هستند.

محمدرضا ضیایی‌بیگدلی

محسن عبدالهی

به نظر می‌رسد که این نظر قدری نیاز به تأمل و دقت داشته باشد. تجاوز از جنایاتی است که دیوان کیفری بین‌المللی، تحت شرایطی، صلاحیت رسیدگی به آن را دارد، اما موضوع مهم تطبیق واقع با تعریف تجاوز است که قطعاً محل اختلاف خواهد بود و به همین خاطر باید جوانب این نظر دقیق‌تر بررسی شود. همان‌طور که قابل پیش‌بینی بود پیش از طرح موضوع در سطح بین‌المللی حتی در داخل کشور نیز اظهار نظرها در این خصوص یکسکان نبود. چنانکه برخی از اساتید همچون دکتر محسن عبدالهی، نظری موافق با نظر نامبرده داشته‌اند و دیگری چون دکتر سیدقاسم زمانی و دکتر ستار عزیززهی همگی از اساتید مطرح و برجسته حقوق بین‌الملل کشور هستند، با اشاره به همان مستندات موافقان، نظری مخالف ابراز داشته‌اند و در اینکه عمل آمریکا مصداق تعریف تجاوز باشد، تشکیک و تردید کرده یا به کلی این موضوع را منکر شده‌اند. گذشته از این، دیوان زمانی برای رسیدگی به یک اختلاف صلاحیت دارد که دعوای مطابق با طرق مذکور در اساسنامه، به آن مرجع ارجاع داده شود.^(۲) به همین خاطر دکتر زمانی در واکنش به پیام دکتر ضیایی‌بیگدلی چنین می‌نویسد: «... هیچ‌یک از دولت‌های درگیر در قضیه، عضو اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نیستند و با توجه به موقعیت آمریکا در شورای امنیت- امکان ارجاع وضعیت توسط شورای امنیت به دیوان کیفری بین‌المللی منتفی است. «همچنین به لحاظ نظری- با توجه به مفاد اساسنامه مذکور- اختیار دادستان دیوان برای رسیدگی به موضوع، در صورتی که طرفین اختلاف عضو دیوان نباشند، قدری دور از ذهن است و اتفاق افتادن آن بعید به نظر می‌رسد. در این مورد شاید نگاهی به سابقه عملی دیوان نیز راهگشا باشد. چنانکه مدتی پیش، پس از آنکه «فانو بنسودا» دادستان دیوان از تحقیق در مورد جنایات جنگی رژیم صهیونیستی در اراضی فلسطین خبر داد، این موضوع مورد واکنش شدید مقامات رژیم صهیونیستی و دولت آمریکا قرار گرفت و وزیر امور خارجه آمریکا با اشاره به اینکه رژیم صهیونیستی به عضویت دیوان کیفری بین‌المللی درنیا آمده، مدعی شد که این

دکتر سید داوود آقایی
اشاره داشت: «راه‌حل قانونی این است که چون شورای امنیت سازمان ملل متحد مسئولیت اصلی و اولیه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را برعهده دارد تصمیم بگیرد که چه موضعی اتخاذ کند. مسلم است که به دلیل استفاده آمریکا و برخی متحدانش از حق وتو در شورای امنیت، از این سازمان هیچ امید و انتظاری نمی‌رود که نسبت به شناسایی و احراز هر یک از وضعیت‌های تهدید صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه، تصمیم بگیرد که چه بکند و چه موضعی را اتخاذ کند. مسلم این است که به دلیل استفاده آمریکا و برخی متحدانش از حق وتو» در شورای امنیت، از این سازمان هیچ امید و انتظاری نمی‌رود که نسبت به شناسایی و احراز هر یک از وضعیت‌های تهدید صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه اقدامی بکند. این امر را باید در راستای ناکارآمدی ساختاری نظام بین‌الملل مورد ارزیابی قرار داد و بر این

سیدقاسم زمانی

سید داوود آقایی

مرجع صلاحیت رسیدگی به این موضوع را ندارد.^(۳) به این ترتیب امکان پیگیری دادستان نیز اساساً محل اختلاف بوده و از چنان قطعیتی برخوردار نیست. دیگر مرجعی که برای طرح اختلافات قضایی در سطح بین‌المللی وجود دارد، دیوان بین‌المللی دادگستری است که با توجه به خروج آمریکا از عهدنامه مونت^(۴) بعید است مبنای دیگری برای صلاحیت آن- جهت رسیدگی اختلاف میان ایران و آمریکا- موجود باشد. به این ترتیب برخی از اساتید پیشنهاد کرده‌اند که موضوع به مجمع عمومی سازمان ملل یا شورای حقوق بشر ارجاع داده شود که به نظر از این مراجع نیز نهایتاً باید در حد صدور بیانیه انتظار داشت.

با این همه، حتی به فرض وجود یک مرجع صالح و منصف برای رسیدگی قضایی به اختلاف میان ایران و آمریکا، باید به احتمال عدم موفقیت حقوقی نیز توجه داشت. در هر دعوای حقوقی، عدم پیروزی محتمل است و صرف اینکه در حقیقت یا روی کاغذ حق با یک طرف باشد کافی نیست، بلکه باید قابلیت اثبات ادعا نیز سنجیده شود. فرآیند اثبات جدای از مسائل ثبوتی است و اینکه در محکمه حق به ذی‌حق نرسد محال و منتع نیست. به‌طوری که سال‌ها پیش دکتر مصدق طی نطق خود در دیوان بین‌المللی دادگستری- با وجود باور به حقانیت ایران- حسب همین نگرانی سعی بر اثبات عدم صلاحیت دیوان و ممانعت از ورود این مرجع به مباحث ماهوی دعوای داشت. وی در قسمتی از سخنان خود خطاب به قضات دیوان این موضوع را چنین مطرح می‌کند: «با کمال اعتقاد که به حقانیت خود داریم و مخصوصاً برای اینکه اعتقاد ما خلل‌ناپذیر است، نمی‌توانیم قضیه‌ای را که برای ملت ما حیاتی است در معرض خطر رای نامساعدی- ولو آنکه آن خطر غیرمحتمل هم باشد- قرار دهیم.»^(۵) بنابراین گاهی، حسب شرایط، اصلاً باید از ورود به درگیری حقوقی حذر کرد و براساس صلاح و مصلحت، طریق دیگری برگزید.

اما برخی از اساتید، شورای امنیت را به عنوان مرجعی برای رسیدگی به این موضوع معرفی می‌کنند که البته این جزء اختیارات و بلکه تکالیف مرجع مزبور است، اما همین اساتید در ادامه علت عدم امکان چنین اتفاقی را متذکر می‌شوند. برای نمونه می‌توان به این بخش از نوشتار دکتر سید داوود آقایی، استاد دانشگاه تهران اشاره داشت: «... حال پرسش این است که تکلیف ما و دولت عراق- که یکی از فرماندهان ارشد نظامی رسمی کشورش مورد حمله نظامی قرار گرفته و حاکمیت کشورش آشکاراً نقض شده- در برابر این تجاوز صورت گرفته چیست؟ راه‌حل قانونی این است که چون شورای امنیت سازمان ملل متحد مسئولیت اصلی و اولیه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را برعهده دارد، باید با احراز هر یک از وضعیت‌های تهدید صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه، تصمیم بگیرد که چه بکند و چه موضعی را اتخاذ کند. مسلم این است که به دلیل استفاده آمریکا و برخی متحدانش از حق وتو» در شورای امنیت، از این سازمان هیچ امید و انتظاری نمی‌رود که نسبت به شناسایی و احراز هر یک از وضعیت‌های تهدید صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه اقدامی بکند. این امر را باید در راستای ناکارآمدی ساختاری نظام بین‌الملل مورد ارزیابی قرار داد و بر این

امیر ساعد وکیل

یوسف مولایی

وضعیت موجود تأسف خورد و چاره را در راهی دیگر جست.^(۶) در نهایت دکتر یوسف مولایی، استاد بنام حقوق بین‌الملل با بیانی واقع‌بینانه به وعده و مطالبه مطروحه در ابتدای این مطلب پاسخ می‌دهد که این بیان می‌تواند نتیجه بحث ما در مورد پرسش دوم و خاتمه مباحث آن باشد. وی در یک مصاحبه با ایرنا ضمن اعتقاد به تروریستی بودن اقدام آمریکا تصریح می‌کند که حقوق بین‌الملل کارایی لازم برای طرح دعوای و احقاق حقوق پایمال گشته ایران را ندارد. او همچنین معتقد است حداکثر کاری که می‌توان در این بستر انجام داد، تأیید حال از سوی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران انجام شده است.^(۷)

اما در مورد پرسش اول پیرامون عدم مشروعیت اقدام آمریکا و محکومیت آن براساس موازین و مقررات حقوق بین‌الملل و همچنین در رد توجیهات حقوقی غیرموجه دولت آمریکا، اساتید و حقوق‌دانان بین‌المللی کشورمان هر یک به خوبی این مسائل را تفصیلاً پاسخ گفته‌اند و همگی متفقاً تأکید کرده‌اند که این اقدام آمریکا ناقض مقررات حقوق بین‌الملل بوده است. حتی نویسندگانی غیرایرانی نیز در تأیید این ادعا مطالبی نگاشته‌اند و آن صحنه گذاشته‌اند.^(۸) اما از آنجا که مطلب حاضر گنجایش بیان تک‌تک این نظرات را ندارد و از باب بی‌پاسخ نماندن این پرسش، خوب است نوشته‌های یکی از اساتید حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران را از نظر بگذرانیم. دکتر امیر ساعد وکیل در یادداشتی پس از بیان مقدمات تخصصی و تفصیلی، مطلب خود را با این نتیجه به پایان می‌برد: «... [در] پاسخ به این پرسش که آیا حمله نظامی آمریکا به خودروری حامل سردار سلیمانی، از نظر حقوق بین‌الملل مشروعیت دارد یا خیر، باید گفت از یک طرف به لحاظ فنی و حقوقی، ایالات متحده در وضعیت مخصوصاً به ایران نبوده است و از طرف دیگر در سایه اصل ضرورت و مزیت نظامی حاصل از این اقدام و همچنین اصل تناسب در حقوق بشردوستانه بین‌المللی، اقدام آمریکا قابل توجیه نیست. به‌علاوه اجرای قوانین داخلی آمریکا- اعم از مقررات یکجانبه تحریم ایالات متحده یا تروریستی اعلام کردن سپاه پاسداران- در حوزه صلاحیت قضایی و قلمرو سرزمینی یک دولت ثالث- یعنی عراق-

دکتر یوسف مولایی در مصاحبه‌ای ضمن اعتقاد به تروریستی بودن اقدام آمریکا تصریح می‌کند که حقوق بین‌الملل کارایی لازم برای طرح دعوای و احقاق حقوق پایمال گشته ایران را ندارد. او همچنین معتقد است حداکثر کاری که می‌توان در این بستر انجام داد، تأیید حال از سوی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران انجام شده است

و جهات ندارد و در هر حال رعایت موازین بین‌المللی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه برای کشورها گریزناپذیر است، لذا مشروعیت اقدام آمریکا علیه سردار سلیمانی در چارچوب مقررات بین‌المللی محل تردید جدی است.»

در انتها و برای پاسخ به سؤال باید گفت اینکه ما در چه جایگاهی قصد داریم به آن پاسخ دهیم، اهمیت دارد و بر پاسخ ماثری می‌گذارد. در بعضی از جدال‌های علمی پیرامون موضوعات حقوق بین‌الملل منشأ اختلاف همین جایگاه پاسخ‌دهی است. قطعاً پاسخ یک قاضی بین‌المللی یا مثلاً یک استاد حقوق بین‌الملل و هر کسی که در مقام پاسداری از مقررات حقوق بین‌الملل باشد، با پاسخ یک وکیل یا مشاور حقوقی- که در مقام استفاده از مقررات حقوق بین‌الملل برای دفاع از موکل خود صحبت می‌کند- تفاوت دارد. به وفور مشاهده می‌شود حقوق‌دانانی مطالبی ارائه می‌دهند که خلاف منافع دولت‌شان است، چنانکه در همین دعوای اخیر ایران و آمریکا در دیوان بین‌المللی دادگستری، قاضی آمریکایی به سود ایران رای داد.^(۹) از طرف دیگر برای مثال در حقوق داخلی خودمان نیز به دفعات دیده می‌شود که یک وکیل با وجود آنکه می‌داند فردی مرتکب تخلف شده، دفاع از وی را برعهده می‌گیرد و در راستای اثبات بی‌گناهی موکل خود به مواد قانونی استناد می‌کند.

اما به‌رحال مختصراً باید گفت «معاذیر رافع مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در حقوق بین‌الملل» و همچنین «استثنا بر اصل منع توسل به زور» را در این مورد باید در مقررات مربوط به اقدام‌های متقابل و دفاع مشروع جست‌وجو کرد. این حقوق برای ایران موجود است، اما هر یک حدود و شرایطی دارد که البته مباحث آن مفصل بوده و در حوصله این مطلب نیست، اما به‌ترتیب آنچه ما آن را به‌عنوان انتقام مطرح می‌کنیم صرفاً از لحاظ حقوقی لازم است تحت این عناوین توجیه شود.^(۱۰)

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- بشیره، صادق، روند اجرای دستور موقت دیوان بین‌المللی دادگستری در دعوای ایران علیه آمریکا، روزنامه «فرهیختگان»، شماره ۲۹۱۴، صفحه ۱۴.
- ۲- برای مطالعه بیشتر رجوع شود به: طهماسبی، جواد و صادق تیریزی، بررسی کیفری پرونده‌های مطرح در دیوان کیفری بین‌المللی، نخستین کنفرانس ملی علوم انسانی و توسعه، شیراز، ۱۳ تیر ۱۳۹۸.
- ۳- خبرگزاری فارس، ۳۰ آذر ۱۳۹۸.
- ۴- عهدنامه مونت در سال ۱۳۳۴ در خصوص روابط اقتصادی و حقوق کنسولی میان دول ایران و آمریکا با یک مقدمه و ۲۳ ماده به امضا رسید. براساس ماده ۲۱ این عهدنامه اختلافات فی‌مابین که از طریق دیپلماسی فیصله نمی‌یافت، در دیوان بین‌المللی دادگستری قابل طرح بود.
- ۵- متن نطق دکتر مصدق در دادگاه لاهه، مجله حافظ، شماره ۱۵، خرداد ۱۳۸۴، صفحه ۶۲.
- ۶- تصمیمات شورای امنیت در مورد مسائلی به‌جز آیین کار، با رای مثبت ۹ عضو از ۱۵ عضو شورای که شامل آرای تمام اعضای ثابت باشد، اتخاذ می‌شود. یعنی اگر رای یکی از پنج کشور آمریکا، چین، روسیه، انگلیس و فرانسه منفی باشد، آن مورد تصویب نمی‌شود. به این نوع خاص استفاده و اثر رای منفی، «وتو» گویند.
- ۷- برای مطالعه بیشتر در مورد شورای امنیت رجوع شود به: بشیره، صادق، شورای امنیت علیه منشور ملل متحد، روزنامه «فرهیختگان»، شماره ۲۶۰۳، صفحه ۶.
- ۸- خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴ دی ۱۳۹۸، کد خبر: ۱۳۹۹۶۳۱۳۹.
- ۹- برای مثال می‌توان به مطلب Ellen O'Connell از The Killing of Soleimani and International Law اشاره کرد.
- ۱۰- محبی، محسن و وحید بذار، ارزیابی ایرادهای آمریکا در مورد دستور موقت در قضیه نقض‌های ادعایی عهدنامه مونت، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۹، صفحه ۲۵۷.
- ۱۱- برای مطالعه بیشتر در مورد اقدام متقابل رجوع شود به: راعی دهقی، مسعود، اقدام متقابل و حقوق بین‌الملل، مجله معرفت، سال بیستم، شماره ۱۶۵، شهریور ۱۳۹۰. همچنین در خصوص دفاع مشروع رجوع شود به: محمدعلی‌پور، فریده، دفاع مشروع، مجله مجلس و پژوهش، سال نهم، شماره ۳۵.